

FORGÁCH ANDRÁS

A MÉSZÁROS

EGY MŰFAJ HATÁRÁN

Kézre álló, fontos, időszerű, izgalmas, enyhén retrospektív, enyhén doktriner, enyhén szürke, magas, figyelemre méltó, áttekinthető, kissé megfáradt, kissé megkésett, az eminens igyekezetével előállított, nagy empátiára valló, pontos, ám néhol hozzávetőleges, tárgyához helyenként túlzottan alkalmazkodó, ám szuverén, jól szerkesztett, de lényegében mégis eléggé megszerkesztetlen könyvet tartok a kezemben - „Mészáros” könyvét a „Katonáról”: „A KATONA” (*Egy korszak határán*) - a cím érdekes központozású, két idézőjel, két zárójel, relativizálás a köbön, publicisztikai blikkfang, mégis tisztességes eligazítás.

Kérdés, megvettem volna ezt a könyvet, ha nem vállalom el, hogy írok róla, és nem kapom meg ingyen. Nem tudom. Beleolvasni biztos, hogy beleolvastam volna, és lehet, hogy álltomban vagy az Írók Boltja valamelyik intim zugában végig is olvastam volna szürke őszi délelőttökön, de megvenni valószínűleg nem vettem volna meg (1320 forint). Ez nem kritika, mert nyilvánvaló, hogy erre a könyvre szükség van, és jó, hogy van. Létezése nem kérdőjeleződik meg az én korlátozott könyvvásárlói önzésemtől, mely mostanában főleg a könyvtárból még hiányzó klasszikusok, filozopterek és jobbféle regények vásárlására késztet: ez a könyv szükséges jó, és ha nem vettem volna meg, valamikor biztosan kikölsönöztem volna a könyvtárból. (Ha másért nem, hát azért, hogy kifénymásoljam a kritikát A játékosról, amelyről már teljesen elfeledkeztem - 'nem véletlenül': hiszen, mint tudjuk, személyes kudarcainkra gyakran borul a feledés jótékony homálya.)

Érdekeségének oka részben tárgyában, részben szerzőjében keresendő. Ami az utóbbit illeti, magyar színházi ember, amennyiben részese valamely produkciónak, munkatársa valamely színháznak vagy csupán drukker, esetleg kárörvendő kívülálló, három ember kritikáját szokta valamilyen értékmérő lakmuszpapírként alkalmazni - ezek nem szellemi folyamatok, mármint a bíráló és a megbírált között, ezek kémiai folyamatok, hangsúlyozom -, s ez a három ember, ábécésorrendben: Koltai, Mészáros, Molnár Gál. Van három ilyen bérelt páholya magyar kritikai zsölygyében, és szerencsére ez a három ember (nem akarok túlozni) három markánsan megkülönböztethető személyt képvisel, ez három iskola, mondhatni, három iskola iskolapéldányai ők, és jó, hogy vannak, jó, hogy legalább három ilyen ember van, akik évtizedeken át valamilyen állhatatos, házastársi hűséggel (és undorral) mesélik el, mit gondolnak arról, amit a színházban (többnyire a premieren) látnak, avagy azt írják meg (ez külön szórakoztató), hogy *mit nem gondol* a másik (mármint a másik kritikus), vagy azt adják elő, aggályos precizitással, hogy mit gondolnának, ha gondolhatnának valamire egyáltalán

(mert az előadás, amelyet megnézni voltak kénytelenek, olyan fokon gyarló és megbíráhatatlan). Ez a három kritikus önemésztő rendszerességgel, meghatározott helyen (ES, Magyar Hírlap, Népszabadság), meghatározott oldalon, hál' isten többnyire kiszámíthatóan jelenteti meg kritikáit - Molnár Gál közülük a primadonna, elképesztő, barokkos szóhalmozásaival és sűrítő-képességével, teljes személyisége (mondhatni, egész fizikuma) bevetésével, gonoszul (ajvő) intuitív szabadságával; Koltai az európeér élvezetboncoló, inyenc, ki vigyázó szemét a szakmára veti, nagy retusőr, finom intellektus; és Mészáros - ez az én véleményem, ki másé lenne -, a korrekt, megbízható, magasan kvalifikált bölcsész, határozott érzéssel aziránt, mi érték és mi nem, ritkán téved, ám szenvedélye inkább a becsületes politikai publicista, mintsem a művészi érzékenység elrajzolt szubjektivitását idézi.

Ami Mészáros könyvének tárgyát illeti - az utóbbi évek legjelentősebb magyar szín házát, de meglehet, az egész magyar színház történet talán legjelentősebb fejezetét dolgozza fel -, hát ez sem elhanyagolható körülmény a könyv fogadtatása szempontjából. A Katona József Színház minősítésétől most eltekintek, itt csak közhelyek juthatnának eszembe, mert a Katona József Színházról már mindent leírtak, oda és vissza, csupán annyit jegyzek meg, félve, halkán, szinte mellékesen, hogy a kötet első részében föllelhető interjúkat olvasva megdöbbentett az alapélmény: elmúlt valami. A könyv arról szól, hogy elmúlt valami. Ez ad melankolikus alaphangot az egész kötetnek, a kritikák helyenként elfülő eufóriája ebbe a kissé fakult aranyozású, bár szépen megőregedett keretbe került, ez az a bizonyos, úgy látszik, megkerülhetetlen retrospektivitás, melyet írásom elején megpendíttem.

Emlékező interjúk az elején (Zsámbéki, Székely, Ascher, Máté, Sinkó), emlékező kritika (a *Három nővér* utolsó előadásáról) a végén. Lehetne-e másként csinálni? Lehetne-e másként ez a kötet? Azt hiszem, igen, és mindjárt el fogom mondani, hogyan is gondolom ezt. A könyv lényegében Mészárosnak a Katona József Színházról több mint egy évtizeden át írt kritikáit tartalmazza 1982 októberétől 1994 júniusáig, *A Manó*tól a *Rosencrantz és Guildenstern halottig* - ez adja a könyv gerincét, a könyv értelmét, a többi csak a körítés hozzá. Vagy fordítva? Az interjú a lényeg, és a kritika a körítés? Itt máris billen az egész, nem tudni, hogy mi minek a kiegészítő tartozéka, nem tudni, mi a fő szempont: kritikus közli kritikáit, avagy színház történetet ír, nyomoz, felmutat?

A kérdés azért nem bagatellizálható, mert ahogyan a színház a pillanat, a jelen idő művészete, a napilapokban a premierok után megjelenő kritika (és Mészáros főleg ezt műveli) gyors reagálású, közvetlenül az előadás után megírt hoz

szabb szösszenet, mely az élmény hevében rögzít benyomásokat (természetesen a kritikus felkészültségének függvényében) és ítéleteket, s már csak terjedelmi korlátai miatt is meglehetősen aránytalan. Igen nagy redukciót igénylő mű-faj ez, mely szerzőjétől szellemes és tömör mondatok sorát követeli, az élmény voltaképpen amputálását: másfél-három órás totalitás három-négy-öt flekkre való redukcióját. Ennek a műfajnak vannak mesterei, de ez még nem jelenti azt, hogy kizárólagosan ez lenne alkalmas rá, hogy a színházi élményt kritikai formában visszatükrözze az alkotóknak, vagy közvetítse a potenciális nézőknek. A kritikák jelentős funkciója nem föltétlenül esztétikai, nem is pedagógiai, hanem mentálhigiéniai; maga a *reakció* fontos: a színészek (s a színház más munkásai) nem véletlenül keresik nevüket a kritikában, szemükkel a bekezdéseket villámgyorsan végigpásztázva létezésükre keresnek bizonyítékot így. A kritikus pedig hol visszaél ezzel a pozícióval, hol nem.

De nem erről akartam most beszélni, hanem a terjedelemtől. Ugyanis Mészáros kritikáinak többé-kevésbé egyenletes hossza könyvét nagyjából egy sétány köveihez teszi hasonlatossá, a kövek futnak az ember lába alatt, az idő múlik, és azon veszem észre magam, különösen az egymás mellé rakott, egymáshoz nagyon hasonló szemléletű írások következtében, hogy nem figyelek eléggé. Pedig minden stimmel, a kritikus elolvasta a játszott darabokat, intim ismerője a színház viszonyainak, beszélő viszonyban van a rendezőkkel, köszönő viszonyban a színészekkel, tudja azt is, amit nem ír meg, lapjában kényelmes kis zugot taposott ki magának, véleménye rendesen megérlelt, és mégis mint könyv, mint egymás után következő írások sora, amelyeknek sorrendjét az előadások sorrendje szabja meg, egyszerűen kétdimenzióssá válik, azt nem mondom, hogy kifejezetten unalmassá, de ahhoz hasonlóvá. Erről pedig, a fentiek kivül, az ilyen típusú mondatok tehetnek: „Az értelmezés következetes gondolatmenetében és annak megfelelően kidolgozott, átélt, szenvedélyes és eleven játékban, tehát végső soron a rendezésnek a színészi munkában megnyilvánuló eredményeiben igazolódik az előadás” (164. o.). Hirtelen nem tudom, mi ez: színházi kézikönyv a rendezés mesterségéről vagy egy élő, eleven valaminek az élő és eleven ábrázolása. Annak ellenére, hogy Mészáros majdnem mindig nagyon konkrét, az ilyen típusú példákat vég nélkül lehetne szaporítani: ezekben valamilyen általános színházeszményt próbál szabatosan megfogalmazni, ahelyett, hogy az előadás valamely mozzanatát ábrázolná. Sokat bibelődik azzal is kritikáiban, hogy úgynevezett *mondanivalót* csatoljon színészhez, darabhoz, szerzőhöz, rendezőhöz. Mindeközben nagyon tanulságos dolgokat mond, és egyesével - egy napilap kulturális rovatában - igen jóleső

ilyen írásokat olvasni ebben a szellemi és kulturális sivatagban, melyben mostanában élünk. (Nem is élünk szellemi sivatagban, ez itt részéről csak zsunaliszta hatásadás.)

Probléma akkor támad, amikor, mint a gyorsvonat mellettünk elrobogó szerelvényei, a módszer, a módszeresség szinte mechanikusan ismétlődik, a negyven írásban

negyvenszer. Mi mást tehetne a kritikus, aki rátalált saját,

összetéveszhetetlen stílusára és mondataira? En nem mondom, hogyan írjon kritikát - de ha már könyvet állít össze, akkor talán el kéne gondolkodnia azon, hogyan tehetné érdekesebbé, hogyan mélyíthetné el. Visszatérő módszere például Mészárosnak, hogy a színészeket nem fizikumukkal vagy gesztusaikkal, hanem egy-egy bravúrosan tömör felsorolásban, állítólagos

szereptartalmaikkal írja le. Ennek következtében előadás-leírásai - ilyen tömegben - egyhangúvá válnak. (Egy példa a sok közül: „Ascher drámai kajánsággal preparáltatja ki Básti Julival a lefegyverzően vonzó Anna Petrovna okos mohóságát, Udvaros Dorottyával a szép Szofja hivalkodó önáltatását, Szirtes Ágival a »buta« Szása elszánt naivitását, Bertalan Ágnessel a karót nyelt Grekova neurotikus veszélyességét, Blaskó Péterrel a jelentéktelen Vojnyicev taszító nyárspolgáriasságát, Máté Gáborral a szószátyár részeges Trileckij puhány hiúságát.” 183. o.) Az ember azt gondolná, hogy ezek csak egyszerű kiindulópontok egy színészi alakítás leírásához. Az ember azt várná egy ilyen nagy tapasztalatú kritikustól, hogy - pláne ha tárgyát ilyen fokon szereti és tiszteli, mint esetünkben - egyszer-egyszer belemerészkedik a mély vízbe is,

egyik-másik előadásról esetleg megpróbál többet is írni, mint amennyi egy országos napilap néhány flekkjébe befér. (Azt egyébként nem értem, hogy ha ezek a kritikák napilapban jelentek meg, az írás végi dátumok miért nem tartalmazzák a napot is, miért csak a hónapot. A hitelességet erősítené ez, véleményem szerint.)

Ismétlem: a hiányérzet nem a napilapot, hanem a kötetet olvasva ébred az emberben. mert

felnagyítódik egy sajátos kritikus jellegzetesség: hogy mindig a mondanivaló, semmi más, csakis a mondanivaló a kiindulópont. (És ezért teremnek meg a kristálytisza mondatok és a pontos gondolatvezetés szűk szorosaiban rendes kis szó- és metaforaszörnyek, melyek a m-o-a-d-a-n-i-v-a-l-ó-t próbálják meg magukba préselni:

elején, hanem elszórva. Mint Visky András megemlítette ES-beli kritikájában, Fodor Géának és Duró Győzőnek is lehetőséget lehetett volna adni, hogy elmondják a saját változatukat erről a kollektív műalkotásról. És esetleg Gothár Péternek vagy Ács Jánosnak is. A könyvet lehetett volna a *Három nővér* kétszázharmincnyolcadik

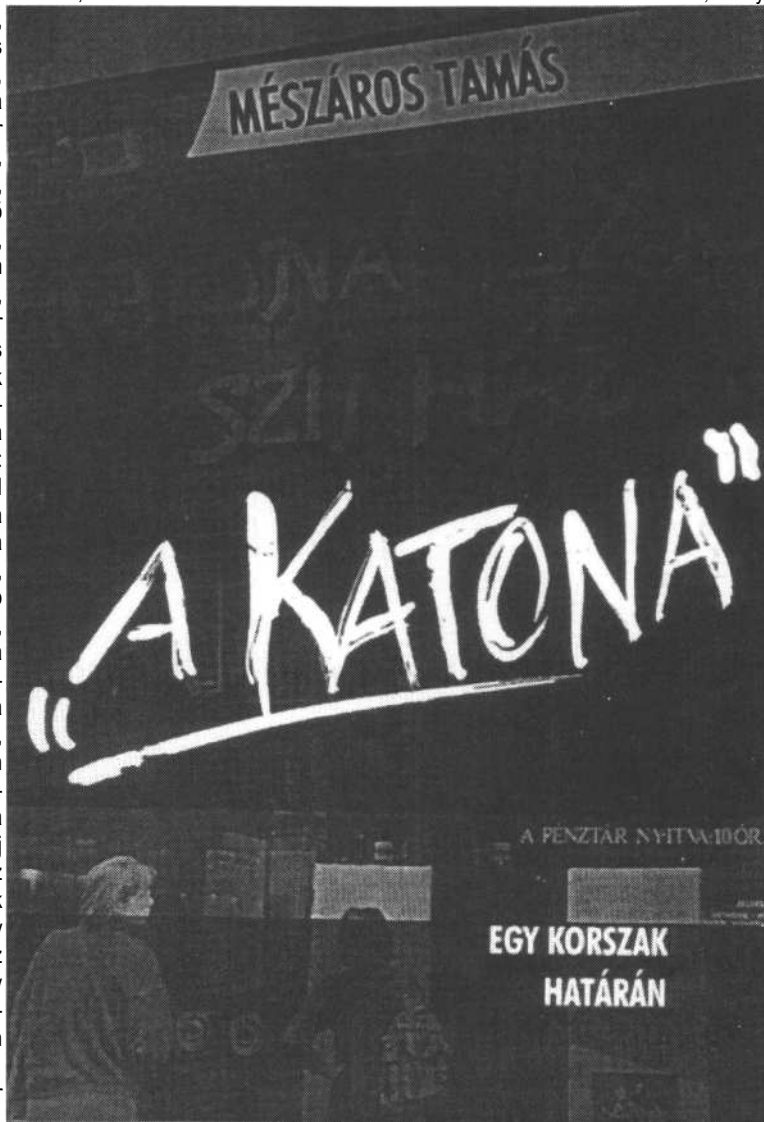
előadására írt dolgozattal kezdeni, mely tiszta hangütés lett volna, oldotta

volna a kötet kronologikus monotóniáját. Az interjúknak a kritikák közé való beékelése némi további változatosságot jelenthetett volna. Egyik-másik fontos előadásról nagyobb lélegzetű elemzés is megjelenhetett volna. A kötet végén célszerű lett volna részletes (szereposztásokat, vendégjátékokat, díjakat is tartalmazó) *kronológiát* közölni, ahol az ember pihenésképpen ellenőrizhetett volna egy s más, rá-rálapozhatott volna, elmélázhatott volna a száraz tények fölött (a fényképek ilyesféle funkciót töltenek be: bár a képek sorrendjének logikája számomra teljesen fel-foghatatlan).

A végére tartogatom azt a lehetetlen adu ász, ami nincs is a pakliban. Egy olyan kötetet forgattam volna szívesen (erről a tárgyról), melyben a fent említett kritikai trió kritikai kerülnek egymás mellé vagy egymás közelébe. A háromféle szemlélet, a látásmódok össze-szikkrazó különbözőségei - akár egy színházi előadásban a színészekéi - valódi élvezetet okoztak volna számomra. Bár egy ilyen könyv nem jöhet létre - ugyan minek is jönne? -, én mindenesetre elképzelem: kajánul vigyorgok rajta magamban, élvezem, mint egy vaskos bohózatot, és elérzékenyülök fölötte, mint egy finoman realista pszicho-

drámán. Szép is volna, ha egy ilyen könyv idomulni tudna tárgyához, és meghihetné azokat, akik - ebben a műfajuk számára kétségtelenül nehéz korszakban - azzal foglalkoznak, hogy életben tartsanak egy ősi formát, az „embernek ember által történő ábrázolását”.

Pesti Szalon, 1997

„Kerülni igyeckszik az *obligát* kösztümösség akaratlanul is előtörő, »csinált« gesztusait...” (214. o. - kiemelés tőlem, F. A.) Ez Mészáros keresztje, és ezért gondolom, hogy amennyiben magát a „Katonát” teszi a kirakatba könyve címlapján, tehát esszenciálist, lényegest, alapvetőt kíván egy számára is fontos tárgyról adni, talán meg kellett volna kísérelnie gazdagabb, szenvedélyesebb, mélyebb kötetet produkálnia. Miképpen?

Több interjú, és nem egy blokkban a könyv